

**Uluslararası
İmam Eş'arî ve Eş'arîlik
Sempozyumu Bildirileri
(21-23 Eylül 2014)**

Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri, Beyan Yayınları'nın 613. kitabı olarak yayına hazırlandı; dizgi ve sayfa düzeni Ahmet Yanar (0212 528 09 81); kapak, Yusuf Kot; baskı ve cilt, Erkam Yay. San. Tic. A.Ş. (Sertifika: 19891 İkitelli OSB Mh. Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No: 60/3 C Başakşehir - İstanbul Tel: 0212 671 07 00 -Pbx-) tarafından gerçekleştirildi ve Ekim 2015'de İstanbul'da yayımlandı. ISBN 978-975-473-647-2

Sertifika No: 14723

BEYAN YAYINLARI

Ankara Cad. 21 • 34112 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: 0212. 512 76 97 - Tel-Faks: 0212 526 50 10

www.beyanyayinlari.com.tr / beyanyayinlari@gmail.com

www.facebook.com/beyanyayinlari

www.twitter.com/beyanyayinlari

**Uluslararası
İmam Eş'arî ve Eş'arîlik
Sempozyumu Bildirileri**
Siirt Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi
(21-23 Eylül 2014)

Editörler

Prof. Dr. Cemalettin ERDEMÇİ - Yrd. Doç. Dr. Fadıl AYĞAN

2. Cilt

İmâm Eş‘arî’nin Usûl-i Fıkıh Konusundaki Görüşleri

Hamit SEVGİLİ*

Giriş

Ehl-i Sünnet kelim anlayışının oluşmasına öncülük ederek İslâm âlimlerinin en önemli şahsiyetlerinin de aralarında bulunduğu geniş kitlelerin ortak kanaati haline gelen İmâm Eş‘arî, tefsir, hadis ve fıkıh gibi diğer İslâmî ilimlerde de önemli bir yere sahiptir.

Eş‘arî, değişik ilimlerde pek çok eser ortaya koymuştur. İbn Hazm, Eş‘arî’ye ait elli beş eserden bahsederken, Sübkî bu sayının İbn Hazm’ın Mağrib’te vâkıf olduğu eserlerden ibaret olduğunu, Eş‘arî’nin eserlerinin bu sayıdan daha fazla olduğunu belirtmektedir.¹ İbn Asâkir, bu sayıyı üç yüz olarak verirken,² İbn Teymiyye bunu üç yüz seksen olarak zikretmektedir.³ İbn Asâkir, İmam Eş‘arî’nin *el-‘Umed* ve *Mücerred* adlı eserlerine dayandırarak Eş‘arî’ye ait doksan sekiz eserinin listesini vermektedir.⁴ Eş‘arî’nin yazdığı kitaplardan bazılarının fıkıh ve fıkıh usulü ile alakalı olduğu bilinmektedir.⁵ Ancak bu kitaplardan hiç biri günümüze ulaşmış değildir. Bu

* Dicle Üniversitesi İslâm Hukuku Bölümü Doktora Öğrencisi.

1 Sübkî, Tâcuddîn Ebû Nasr Abdu’l-Vehhâb b. Alî b. Abdu’l-Kâfî, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyyeti’l-Kubrâ* I-X, Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, Kahire 1326/1918, III, 359.

2 İbn Asâkir, Ebû’l-Kâsım ‘Alî b. El-Hasan b. Hibetullâh, *Tebîyînu Kizbi’l-Müfterî fi mâ Nusibe ile’l-İmâm Ebi’l-Hasani’l-Eş‘arî*, Matba’atu’t-Tevfik, Dimeşk 1347, 128; Bedevî, Abdurrahmân, *Mezâhibu’l-İslâmiyyîn*, Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut 1997, 505-515.

3 İbn Teymiyye, Ahmed b. ‘Abdu’l-Halîm b. ‘Abdu’s-Selâm, *Telbîsu’l-Cehmiyye fi Te’sîsi Bide’ihimu’l-Kelâmiyye* I-X, Mecme’u’l-Melik Fehd li Tibâ’ati’l-Mushafi’ş-Şerîf, Medine 1426, I, 145.

4 İbn Asâkir, *a.g.e.*, 128-139.

5 Eş‘arî’nin fıkıh ve fıkıh usulü alanında yazdığı kitaplar şunlardır: *Kitâbu ihtilâfi’n-Nâs fi’l-Esmâi ve’l-Ahkâmi ve’l-Hâssi ve’l-‘Âmm*, *Kitâbu’l-İctihâd fi’l-Ahkâm*, *Kitâbu’l-Kiyas Yehussu Zâhire’l-Kur’ân*, *Kitâbun fi’l-Ahbâr ve Tahsîsuhâ*, *Haberu’l-Vâhid ve İsbâtu’l-Kiyâs*, *Kitâbu Ef’alu’n-Nebiyi (s.a.s.)*, *Kitâbu’l-Vakfi ve’l-‘Umûm*, *Kitâbun fi Mesâile Ceret Beynehû ve Beyne Ebi’l-Farac el-Mâlikî fi ‘İlleti’l-Hamr*, *Kitâbun fi’n-Nakd ‘alâ İbni’r-Râvendî fi İbtâli’t-Tevâtur ve fi mâ Yete’elleku bihi’t-Tâ’inûna ‘ala’t-Tevâtur*, *Mesâil fi İsbâti’l-İcmâ* (İbn Asâkir, *a.g.e.*, 129-135; İbn Furek, Mu-

durum, Eş'arî'nin usul fıkıh metodolojisini orijinalliği ile öğrenme şansımızı ortadan kaldırmaktadır.

İmam Eş'arî'nin usul fıkıh alanındaki eserleri günümüze ulaşmamışsa da klasik usul kitaplarında Eş'arî'nin usûlî görüşleri serpiştirilmiş bir şekilde zikredilmektedir. İbn Furek, imam Eş'arî'nin bazı usul fıkıh konuları ile ilgili görüşlerini *Makâlâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasani'l-Eş'arî* adlı eserinde bir bölümde derlemiştir. İbn Furek, bu görüşlerinin bir kısmını imam Eş'arî'nin kitapları ve müteferrik meselelerdeki açık ifadelerinden aldığını, bir kısmını usulünün muktezasından, bir kısmını da sözlerinden istinbat ettiğini belirtmektedir.⁶

İmam Eş'arî'nin bazı usul fıkıh konularındaki yaklaşımını belirlemeyi hedeflediğimiz bu çalışmamızda İbn Furek'in bu derlemesi esas alınacaktır. Ayrıca Eş'arî'nin usul fıkıh konularındaki görüşlerine yer veren klasik fıkıh kitaplarından da istifade edilecektir. Eş'arî ile aynı ve karşıt görüşe sahip usulcüler hakkında da bilgi verilecek, ancak ortaya koydukları deliller tartışılmayacaktır.

1. İslâm Hukuku kaynakları:

İmam Eş'arî, şer'î delilleri kitab, sünnet, icmâ, kıyas ve ibret olarak belirtmektedir. İbn Furek, Eş'arî'nin ibret ifadesinden neyi amaçladığını belirtmemektedir. Ancak kıyas ile yaklaşık bir mananın kastedildiğini tahmin ediyoruz. Eş'arî, her bir hâdis hakkında muayyen bir nassın bulunmadığını, nassların genelde mücmel/küllî nitelikte olduğunu, bunları istinbat ve zihni çaba ile cüzî meselelere uygulamanın vacib olduğunu, bunun ise fakihin görevi olduğunu söylemektedir.⁷

İbn Furek, Eş'arî'nin usulî görüşleri hakkındaki derlemesinde Eş'arî'ye göre haberin bilgi değeri, Mürsel hadis konusunda Eş'arî'nin görüşü, Eş'arî'nin icmâ ve kıyas hakkındaki görüşlerine yer vermektedir. Biz de bu başlık altında zikredilen konuları ele alacağız.

A. Haberin Bilgi Değeri

İmam Eş'arî, râvilerin sayısına göre âhad-mütevatir ayırımını esas almaktadır. Eş'arî, mütevatir sünnetin zaruri (kesin) bilgi taşıdığı, tevatürün belli bir alt sayıyla

ammed b. El-Hasan., *Makâlâtü's-Şeyh Ebi'l-Hasani'l-Eş'arî*, Mektebetü's-Sakâfati'd-Dîniyye, Kahire 1425/2005, 200).

6 İbn Furek, *Makâlât*, 210.

7 İbn Furek, *Makâlât*, 198.

sınırlanılmayacağı görüşündedir.⁸ Eş‘arî, zaruri bilginin haber-i vahid ile de vukûunun mümkün olduğunu, keza tevatüre rağmen haberin zaruri bilgi taşımayabileceğini fakat yerleşik kuralın bunun tersi olduğunu söylemektedir.⁹ Eş‘arî, haber-i vahidin tek râvî ile sınırlı olmadığı, iki ve üç râvinin haberinin de âhad haber kategorisine girdiği ve zaruri bilgi ifade etmediği görüşündedir.¹⁰

B. Mürsel Hadis Konusundaki Görüşleri

Hadisçilerin kullanımına göre mürsel hadis, tabiînden bir râvînin kendisi ile Hz. Peygamber (s.a.s.) arasındaki sahabîyi atlayarak doğrudan Hz. Peygambere (s.a.s.) dayandırdığı hadise denir. Hanefiler daha geniş bir tarif oluşturarak sika râvî tarafından senedin bir kısmının hazfedilip doğrudan Hz. Peygambere (s.a.s.) dayandırılan hadis olarak tanımlamışlardır.¹¹

İslâm hukukçuları, Mürsel hadislerin delil değeri konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ebû Hanîfe, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel’in de aralarında bulunduğu usulcülerin çoğu, Mürsel hadisleri mutlak olarak kabul edip hüccet sayarken, İmam Şâfiî belli şartlarla desteklenmesi durumunda Mürsel hadislerin hüccet sayılacağı görüşündedir.¹² İmam Eş‘arî, Mürsel hadislerin hüküm koymada hüccet oluşturmadıklarını ancak tercih konusunda dayanak oluşturdukları görüşüne sahiptir. Eş‘arî, müdelles hadislerin de Mürsel hadislerle aynı hükme sahip oldukları görüşündedir.¹³

C. İcmâ Konusundaki Görüşleri

İmam Eş‘arî, icmâın her asırda canlılığını koruyan bir kaynak olduğu ve şer‘î deliller hiyerarşisi içerisinde kitap ve sünnetten sonra üçüncü sırada yer aldığı görüşündedir.¹⁴ Eş‘arî, icmâı farklı açılardan tasnife tabi tutmaktadır. Katılım açısından icmâı öncelikle iki kısma ayıran Eş‘arî, birinci kısmın ümmetin tamamının katılımıyla gerçekleştiğini söyleyerek farz namazların adetleri ve rekât sayılarını, zekât bulunduran malların neler olduğunu buna örnek göstermektedir. Eş‘arî, ikinci kısım icmâın ise ilim ehline münhasır olduğunu, avâmın ise kendilerine tabi olduklarını söylemektedir. Eş‘arî, bu nevi

8 İbn Furek, *Makâlât*, 209.

9 İbn Furek, *Makâlât*, 209.

10 İbn Furek, *Makâlât*, 209.

11 El-Hudarî, eş-Şeyh Muhammed, *Usûlu’l-Fıkh*, Dâru’l-Hadîs, Kahire t.y., 269.

12 Bkz. Zuhaylî, Vehbe, *Usûlu’l-Fıkhî’l-İslâmî* I-II, Dâru’l-Fıkr, Dimeşk 1406/1986, I, 474-475.

13 İbn Furek, *Makâlât*, 201.

14 İbn Furek, *Makâlât*, 201.

icmâa iddet döneminde kadının nikâhlanamayacağı, yine kadının halası yahut teyzesiyle birlikte nikâhlanamayacağı şeklindeki geçici evlenme engellerini örnek göstermektedir.¹⁵ Eş'arî, birinci nevi icmâ için Müslüman olma şartı ile yetinirken ikinci nevi icmâ için ise Müslüman olmakla birlikte âlim olma şartını da eklemektedir.

İmam Eş'arî, icmân kesinleşme zamanı için "inkirâzu'l-asr" yani icmâa katılan bütün müctehidlerin ölmesinin şart olduğu görüşündedir. Eş'arî'ye göre icmâ edilen görüşe katılım sağlayan müctehidin sonradan bu görüşten vazgeçip farklı bir içtihadı yönelmesi caiz olup bu durum icmân teşekkülüne engel teşkil etmektedir.¹⁶ Bu görüş Ahmed b. Hanbel ve Hanbelî usulcülerin çoğu, bir görüşe göre İmâm Şâfiî, Şâfiî usulcülerden İbn Furek ve Süleym er-Râzî tarafından da benimsenmiştir.¹⁷ Usulcülerin çoğu ise icmân teşekkülü için asrın inkırazı şartına karşı çıkmaktadır.¹⁸

Eş'arî, sadece ilim ehlinin katılımı ile gerçekleşen icmâ türünü de iki kısma ayırmaktadır. Birinci kısmı, o asırdaki fetva ve icthad kabiliyetine sahip tüm müctehidlerin görüş ve fiilleriyle onayladıkları ve herhangi bir ihtilafın oluşmadığı icmâ (sarihi icmâ) olarak açıklamakta, ikinci kısmın ise bazı müctehidlerin görüş ve fiilleriyle katılım sağladıkları, diğer müctehidlerin ise bu hususta sükût ettikleri icmâ (sükûti icma) şekli olduğunu belirtmektedir. Eş'arî, birinci nevi icmân inikadı durumunda sonraki dönemler için kesin bilgi ifade ettiğini ve inkâr edenin dalalette olduğunu söylemektedir. Eş'arî, ikinci kısmın da yine hüccet teşkil ettiğini kabul etmekte, ancak bunun kesin bilgi ifade etmediğini belirtmektedir.¹⁹ Kanaatimizce Eş'arî'nin sukûti icmâ karşısındaki bu tutumu, sükûti icmânın zannî delil olduğunu savunan Hanefilerden Kerhî ve Şâfiîlerden Âmidî'nin görüşüyle²⁰ örtüşmektedir. Eş'arî, her iki icmâ türünün de bağlayıcı olduğunu ve sonraki dönemlerde bu iki nevi icmâyâ muhalefetin haram olduğu görüşündedir.²¹

15 İbn Furek, *Makâlât*, 201.

16 İbn Furek, *Makâlât*, 201; ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Bahâdr b. Abdullâh, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh* I-VI, Dâru's-Safva, Kahire 1413/1996, IV, 511; el-Kelvezânî, Mahfûz b. Ahmed b. El-Hasan Ebû'l-Hattâb, *et-Temhîd fî Usûli'l-Fıkh* I-IV, Dâru'l-Medenî, Cidde 1406/1985, III, 347.

17 Bkz. İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, *Takrîbu'l-Usûl ilâ İlmi'l-Usûl*, Medine1423/2002, 328; el-Buhârî, Alâaddîn Abdu'l-Azîz b. Ahmed, *Keşfu'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî* I-IV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997, III, 360; Sübkî, Şeyhu'l-İslâm Alî b. Abdulkâfi, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc* I-III, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1416/1995, II, 442; Zuhaylî, *a.g.e.*, I, 582; Dönmez, İbrahim Kâfi, "İcmâ", *DİA*, TDV, İstanbul, 1999, XXI, 423.

18 Zuhaylî, *a.g.e.*, I, 582; Dönmez, İbrahim Kâfi, "İcmâ", *DİA*, XXI, 423.

19 İbn Furek, *Makâlât*, 201.

20 Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (Trc. Eden: İbrâhîm Kâfi Dönmez), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, 117.

21 İbn Furek, *Makâlât*, 201.

İmâm Eş‘arî, bir asırdaki müctehidlerin farklı iki görüş ortaya koymaları durumunda sonraki dönemlerde üçüncü bir görüşün ihdas edilmesine karşı çıkmakta ve bunun haram olduğunu söylemektedir.²² Bu durum Eş‘arî’nin icmâa karşı ne denli pozitif bir yaklaşım içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu görüş Şâfiî usulcüler tarafından da kabul görülürken, Hanefî usulcüler ise ihtilafın yeni bir içtihadı cevaz verdiği görüşünü benimsemişlerdir.²³ Eş‘arî’nin bu ifadelerinden sükûtî icmâ ile gerçekleşen bir meselenin sonraki dönemlerde aynı konu üzerinde sarih icmâ ile farklı bir görüşün ihdas edilmesine prensipte karşı olduğu anlaşılmaktadır. İbn Furek, bir dönemdeki müctehidler arasında ihtilafı olan bir meselenin sonraki bir dönemde bu görüşlerden biri etrafında icmân oluşması durumunda, ilk dönemdeki ihtilafın ortadan kalkmış sayılıp sayılmayacağı hususunda Eş‘arî’nin görüşlerine rastlamadığını belirtmektedir.²⁴ Bazı usulcüler böyle bir durumda ihtilafın ortadan kalkmış sayılacağını savunurken diğer bazı usulcüler ise ihtilafın ortadan kalkmış sayılmayacağı görüşündedir.²⁵

İmâm Eş‘arî, İmâm Mâlik’in benimsediği Medine Ehlinin İcmâ tezine karşı çıkmakta, bunun fıkıh doktrininde hüccet olamayacağını savunmaktadır. Eş‘arî, icmân belli bir bölgeye hasredilemeyeceğini, icmân teşekkülü için ümmetin her bölgeden tüm müctehidlerin katılımının esas olduğunu söylemektedir.²⁶

D. Kıyas Konusundaki Görüşleri

İmâm Eş‘arî, deliller hiyerarşisi içerisinde kıyasa kitap, sünnet ve icmâdan sonra dördüncü sırada yer vermektedir.²⁷ İbn Furek, İmâm Eş‘arî’nin nassa dayalı açık ve kapalı kıyası kabul ettiğini belirtmekte²⁸ ancak icmâa dayalı kıyas konusunda bir fikir vermemektedir.

I. Elfaz Bahsi

İmâm Eş‘arî, Allah’ın hitabının aklî, lugavî ve sem’î delalet yoluyla kavranabileceği, Resûl’ün (s.a.s.) hitabının ise müşahede, teemmül, nazar ve akıl/kıyasla

22 İbn Furek, *Makâlât*, 201, 202, 203.

23 es-Sem’ânî, Mansûr b. Muhammed b. ‘Abdu’l-Cebbâr, *Kavâtiu’l-Edille fî Usûli’l-Fıkh I-V*, Mektebetu’t-Tevbe, Riyad 1419, III, 265.

24 İbn Furek, *Makâlât*, 203.

25 Bkz. Bâcî, Ebû’l-Velîd, *İhkâmü’l-Fusûl fî Ahkâmi’l-Usûl*, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut 1415/1995, 498.

26 İbn Furek, *Makâlât*, 203.

27 İbn Furek, *Makâlât*, 198.

28 İbn Furek, *Makâlât*, 206.

kavranabileceğini söylemektedir. Eş'arî, Allah'ın hitabının kavranamaması durumunda ise tevakkuf etmek gerektiği görüşündedir.²⁹

Eş'arî, kitab ve sünnetin dil temelli olduğunu, dilde hâss ve müşterek isimler olduğu gibi kitab ve sünnette de hâss ve müşterek isimlerin olduğunu, lügatte hâss veya müşterek sayılan isimlerin kitab ve sünnette de aynı şekilde olduğunu söylemektedir.³⁰ Eş'arî, Allah ve Resûl'ünün hitaplarının hâss ve âmm şeklinde olabileceği, hâssin ihtimal ve iştirak içermeyen ve lafızdan açıkça anlaşılın, âmmın ise iştirak ihtiva eden ve ancak harici karine ile amaçlanan mananın bilinebileceğini söylemektedir.³¹

Eş'arî'ye göre umum için vaz' olunmuş belirli bir siga olmayıp bu babta varid olan lafızlar umum ve hususa muhtemel olup her bir manaya delaleti eşit düzeydedir. Bu nedenle böyle bir lafız varid olduğunda amacı belirleyen bir delil ile desteklenmedikçe tevakkuf etmek gerekmektedir.³² Bu görüş, Mâlikîlerden İbnü'l-Muntâb ve Hanefîlerden Muhammed b. Şuccâ' el-Belhî tarafından da benimsenmiştir. Her dört mezheb imamları ve taraftarlarının çoğu ile Zâhirîlerin tamamı umum için vaz' olunmuş sigaların var olduğu görüşündedir.³³

İmam Eş'arî, lügatte olduğu gibi kitab ve sünnetin lafızlarında da hakikat ve mecaz manaların varlığını kabul etmektedir. İbn Furek, Eş'arî'ye göre hakiki mananın asıl olduğunu belirtmekte, Eş'arî'nin görüşünü, lafzın hakiki ve mecaz manaya eşit düzeyde delalet ettiği ve böyle bir durumda tevakkuf etmek gerektiği şeklinde yansıtınlara karşı çıkmaktadır.³⁴

Eş'arî, kitabın zahirinin haber-i vahid ile tahsis edilebileceğini, keza mütevatir sünnet ve haber-i vahidin de yine haber-i vahid ile tahsisinin caiz olduğu görüşündedir.³⁵ Eş'arî söz ile ta'mîm ve tahsisin yapılabileceğini kabul etmekte, ancak fiillerle bunun yapılamayacağını, zira fiillerin kendi faillerine has olduğunu, onlardan tecavüz edemeyeceğini söylemektedir.³⁶

29 İbn Furek, *Makâlât*, 203.

30 İbn Furek, *Makâlât*, 199.

31 İbn Furek, *Makâlât*, 204.

32 İbn Furek, *Makâlât*, 199; El-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *el-Menhûl min Ta'likâti'l-Usûl*, Dimeşk 1390/1980, 138; Sem'ânî, *Kavâti'u'l-Edille*, I, 284.

33 Zerkeşî, *a.g.e.*, III, 17-18.

34 İbn Furek, *Makâlât*, 199.

35 İbn Furek, *Makâlât*, 206.

36 İbn Furek, *Makâlât*, 206.

İmam Eş‘arî’ye göre cem’ (çoğul) lafızlar en az iki şeye delalet eder. Bu, aynı zamanda İmam Mâlik’in ikinci görüşü, Kâdî Ebû Bekr, Ebû İshâk el-İsferâyînî, Bâcî ve Gazzâlî’nin de görüşüdür. Usulcülerin çoğuna göre ise cem’in en azı üçtür.³⁷

Eş‘arî, emrin kendi sigasıyla ne vücuda ne de fevre delalet etmediği, gerek vücuda ve gerekse fevrin karine ile bilineceği görüşündedir.³⁸ Eş‘arî’ye göre emir –kendi sigasıyla- vücuda delalet etmediği gibi nehiy de hazr (tahrim) gerektirmemektedir.³⁹ Eş‘arî, emrin kendi sigasıyla kemiyeti de ifade etmediğini ancak vücup gerektiren emrin *memurun bihin* bir kere yapılmasını zorunlu kıldığını, tekrarın ise başka bir kari-neyle bilineceği görüşündedir.⁴⁰

Eş‘arî’ye göre bir şeyin vücutunu gerektiren emir, hem lafız hem de mana açısından o şeyin zıddını nehyetmektedir.⁴¹ Eş‘arî’nin bu görüşü Bakillânî tarafından da benimsenmiştir.⁴² Gazzâlî, emrin hiçbir şekilde *memurun bihin* zıddını nehyetmediği görüşündedir.⁴³ Usulcülerin çoğuna göre ise vücut gerektiren emir sadece lafız açısından o şeyin nehyini gerektirmektedir.⁴⁴

Eş‘arî’ye göre özel bir sebebe binaen gelen nassın hükmü -delil bulunmadıkça- bu sebebe münhasır olup bunun dışına taşınmaz.⁴⁵ Râzî, bu görüşü Müzenî ve Ebû Sevr’e isnad etmekte, Cüveynî’ye dayandırarak İmam Şâfiî’nin sahih görüşünün de bu doğrultuda olduğunu belirtmektedir.⁴⁶ Usulcülerin çoğuna göre ise âmmin özel bir sebebe binaen gelmesi onu umumundan çıkarmaz.⁴⁷

A. Teârüz ve Nesih

Usul terimi olarak teârüz, aynı meselede iki delilden her birinin diğerinin gerektirdiği ile çelişen bir hükmü gerektirmesi demektir.⁴⁸ Deliller arasındaki muhalefetin

37 Bkz. El-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi Usûli’l-Fıkıh* I-IV, el-Câmi’atu’l-İslâmiyye, Medine 1413, III, 311-316; Âmidî, ‘Alî b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm* I-IV, Dâru’s-Sami’î, Riyad 1424/2003, II, 273; Sem’ânî, *a.g.e.*, I, 330.

38 İbn Furek, *Makâlât*, 204; Gazzâlî, *Mustasfâ*, III, 136; İbn Cüzeyy, *a.g.e.*, 147.

39 İbn Furek, *Makâlât*, 205.

40 İbn Furek, *Makâlât*, 205.

41 İbn Furek, *Makâlât*, 205.

42 Zerkeşî, *a.g.e.*, II, 417.

43 Gazzâlî, *Menhûl*, 114; Zerkeşî, *a.g.e.*, II, 416.

44 Zerkeşî, *a.g.e.*, II, 418.

45 İbn Furek, *Makâlât*, 204.

46 er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. ‘Umer b. El-Hüseyn, *el-Mahsûl fî İlmi Usûli’l-Fıkıh* I-VI, Müessesetu’r-Risâle, y.y. t.y., III, 125.

47 Zuhaylî, *a.g.e.*, I, 273

48 Hudaî, *a.g.e.*, 412; Şa’bân, *a.g.e.*, 419.

tearuz sayılabilmesi için delillerin kuvvet bakımından denk olması gerekmektedir. Dolayısıyla kat'î ile zannî deliller arasında tearuzdan bahsedilemez.⁴⁹

İmam Eş'arî, kitap veya sünnetin kendi içerisinde teâruz etmesi durumunda aralarında tertip mümkün ise âmm-hâss ve mücmel-müfesser şeklinde bir sıralama takip edileceği görüşündedir. İmam Eş'arî'ye göre hâss/müfesserin kapsamı dışında kalan âmm/mücmel, hükmünü korumakta hâss/müfesser ise âmm/mücmelin ilgili olduğu alanıyla sınırlı kalmaktadır.⁵⁰ Eş'arî'ye göre iki haberin teâruzu ve tercihin de mümkün gözükmemesi durumunda müçtehidin tevakkuf etmesi gerekmektedir.⁵¹

İbn Furek, İmam Eş'arî'den nâsîh/mensûh ile ilgili iki tanım aktarmaktadır. Birinci tanıma göre mensûh ilk hüküm, nâsîh ise bunu yürürlükten kaldıran hükümdür. İkinci tanıma göre ise nâsîh, birinci hüküm ile birlikte varlığının mümkün olmadığı hükümdür. Eş'arî, buna hem Kâbe ve hem de beytü'l-makdis'e yönelik kılınan namazın sahih olmamasını örnek göstermektedir.⁵² Her iki tanımın da pratikteki karşılığı aynıdır.

İmam Eş'arî, mütearız hükümler arasında birleştirmenin esas olduğu, aynı anda yürürlükte olması mümkün olan hükümler arasında neshin söz konusu olamayacağı görüşündedir. Eş'arî, bu hususta varise vasiyeti bildiren ayetin miras ayeti ile neshedilmediğini zira ikisi arasında belirlenen miras ve bu doğrultuda vasiyet şeklinde birleştirmenin mümkün olduğunu söylemektedir. Eş'arî, vasiyet hakkındaki ayetin mütevatir sünnet olarak kabul ettiği "varise vasiyet yoktur" hadisiyle neshedildiğini belirtmektedir.⁵³

İmam Eş'arî, kitabın mütevatir ve mütevatir hükmündeki sünnet ile neshini caiz görmekte, tahsise kıyasla kitabın haber-i vahidle de neshinin mümkün olduğunu ancak icmanın buna engel teşkil ettiğini söylemektedir.⁵⁴ Eş'arî, nesih konusunda maslahatın illet teşkil etmediği görüşündedir.⁵⁵

İbn Furek'in İmam Eş'arî'den aktardığı bu bilgilerden yola çıkarak Eş'arî'nin kitap ve sünnet arasında tearuz ve neshin varlığını kabul ettiğini, tearuz durumunda birleştirmeyi öncelediği, nesih konusunda kat'î ve zannî deliller arasında ayırma gittiği, kat'î delilin zannî delil ile neshedilmesine karşı olduğunu öğrenmekteyiz. İmam Eş'arî, nass

49 Sübkî, *el-İbhâc*, III, 199; Zuhayfî, *a.g.e.*, II, 1175.

50 İbn Furek, *Makâlât*, 203-204.

51 İbn Furek, *Makâlât*, 206.

52 İbn Furek, *Makâlât*, 207.

53 İbn Furek, *Makâlât*, 207.

54 İbn Furek, *Makâlât*, 207.

55 İbn Furek, *Makâlât*, 207.

üzerine ziyade hüküm ve hükümde eksiltmenin caiz olduğunu, bunun sadece her iki nassı birleştirmenin mümkün olmadığı durumlarda nesih sayılacağı görüşündedir.⁵⁶

II. İctihâd

Bu başlık altında usulcüler arasında tartışmalı bir mesele olan icthadda isabet meselesi ve Hz. Peygamberin (s.a.s.) icthadları konusunda imam Eş‘arî’nin görüşleri üzerinde duracağız.

A. İctihâdda İsbet Meselesi

Usulcüler arasında ihtilafı olan icthadda isabet meselesi üzerindeki görüşler genel olarak iki ana gurupta toplanmaktadır. Muhattie olarak tanımlanan birinci guruba göre Allah katında muayyen ve tek bir doğru vardır. Bu doğruya ulaşan müctehid isabetli, diğerleri ise hatalıdır. Bu görüş usulcülerin çoğu tarafından benimsenmiştir.⁵⁷ Musavvibeye göre ise Allah katında muayyen bir doğru bulunmayıp müctehidin ulaştığı her sonuç doğrudur. Bu görüş İmam Mâlik, Gazzâlî, Bakillânî ve Mutezile usulcülerinin çoğu tarafından benimsenmiştir.⁵⁸

İmam Eş‘arî, icthadda isabet konusunda usûl ve furû fıkıh arasında ayırma gitmekte, usulde doğrunun tek olduğunu, furûda ise hakkıyla icthad edilmesi durumunda ulaşılacak tüm sonuçların hak olduğu görüşündedir.⁵⁹ İmam Eş‘arî, müctehidin içtihadında başta hata yapabileceğini ancak sonradan doğruyu yakalaması durumunda birinci görüşünden vazgeçmesi gerektiğini ifade etmektedir. Eş‘arî, müctehidin kendisine eşit düzeyde görünen iki görüş arasında tercih yapabileceğini, hangi görüşü tercih ederse etsin isabet etmiş sayılacağı ve bu tercih doğrultusunda hüküm ve fetvada bulunabileceğini söylemektedir.⁶⁰ İbn Furek’in İmam Eş‘arî’nin icthadda isabet meselesi hakkında aktardığı görüşlerinden Eş‘arî’nin bu hususta musavvibe tarafında yer aldığı anlaşılmaktadır. Klasik usûl Kitaplarında da Eş‘arî’nin musavvibe taraftarı ol-

56 İbn Furek, *Makâlât*, 208.

57 el-Ensârî, ‘Abdu’l-Alî Muhammed b. Nizâmuddîn, *Fevâtihu’r-Rahamût bi Şerhi Musellemi’s-Subût fi Usûli’l-Fıkıh* I-II, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1423/2002, II, 417.

58 Bâcî, *a.g.e.*, 713; Es-Subkî, *İbhâc*, III, 258; el-Ensârî, *Fevâtihu’r-Rahamût*, II, 1416; el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb, *el-Fakîhu ve’l-Mutefekkih* I-II, Dâru İbni’l-Cevzî, Riyad 1417/1996, II, 114; el-Hudârî, *a.g.e.*, 432; en-Nemle, Abdulkarîm b. Alî b. Muhammed, *İthâfu Zevi’l-Basâir bi Şerhi Ravdati’n-Nâzir* I-VIII, Dâru’l-‘Âsime, Riyad 1417/1996, VIII, 68.

59 İbn Furek, *Makâlât*, 209; Bâcî, *a.g.e.*, II, 713-714; Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî, *el-Lümma’ fi Usûli’l-Fıkıh*, Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, Beyrut 1416/1995, 259-260.

60 İbn Furek, *Makâlât*, 209.

duğu zikredilmektedir.⁶¹ Ancak imam Eş'arî, bunun için içtihadın hakkıyla yapılmasını ve bunun müctehid için varacağı nihai sonuç olmasını şart koşmaktadır.

B. Hz. Peygamberin (s.a.s.) İctihadları

İmam Eş'arî, Hz. Peygamberin (s.a.s.) icthad edip kendi içtihadı ile amel edebileceği ve bunun savaş durumlarıyla sınırlı olmadığı görüşündedir. Eş'arî'ye göre bu icthadlar savaş hükümlerinde olabileceği gibi şer'î hükümlerde de olabilmesi caizdir.⁶² Bu görüş aynı zamanda fukaha, usulcüler ve hadisçilerin çoğu tarafından da kabul görmüştür. Hanefi usulcüler bu görüşü benimsemekte ancak bu konuda bir ayrıntıya yer vermektedir. Onlara göre Hz. Peygamber (s.a.s.) vahiy intizar etmekle memurdur. Vahiy inmediği durumlarda hâdisenin çözümsüz kalmaması için icthad edebilir. Hanefilerden bazıları vahiy bekleme süresini üç günle sınırlandırırken bazıları ise bunun vuku bulan hadiseye göre değişebileceğini söylemektedir. Mutezileden Ebû Alî ve oğlu Ebû Hâşim, İbn Hazm, Şâfiî usulcülerden bazısı ve Hanefilerden Ebû Mansûr, Hz. Peygamberin (s.a.s.) şer'î hükümlerde icthad etmesinin caiz olmadığını savunmaktadır.⁶³

Değerlendirme

Kelam ilminin kurucusu olarak kabul edilen imam Eş'arî, usul fıkah ilmine de ciddi katkılar sağlamıştır. Eş'arî'nin usul fıkah anlayışı bire bir diğer usul fıkah metodolojileri ile örtüşmemektedir. Eş'arî'nin usul konusundaki görüşleri kendi sistematığı içerisinde bir metodolojinin ürünüdür. Ülkemizde hakkında herhangi bir akademik çalışmanın yapıldığına dair bir bulguya rastlamadığımız bu konunun daha geniş akademik çalışmalara muhtaç bir konu olduğu kanaatindeyiz

61 bkz. Bâcî, *el-İhkâm*, 713; Sübkî, *el-İbhâc*, III, 258.

62 İbn Furek, *Makâlât*, 2010.

63 Gazzâlî, *Mustasfâ*, IV, 22; Sübkî, *el-İbhâc*, III, 246; en-Nemle, *a.g.e.*, VIII, 46-47.

Kaynakça

- Âmidî, ‘Alî b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm* I-IV, Dâru’s-Sami’î, Riyad 1424/2003.
- Bâcî, Ebû’l-Velîd, *İhkâmu’l-Fusûl fî Ahkâmi’l-Usûl*, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut 1415/1995.
- Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb, *el-Fakîhu ve’l-Mutefekkih* I-II, Dâru İbni’l-Cevzî, Riyad 1417/1996.
- Bedevî, Abdurrahmân, *Mezâhibu’l-İslâmiyyîn*, Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut 1997.
- Buhârî, Alâaddîn Abdu’l-Azîz b. Ahmed, *Keşfu’l-Esrâr ‘an Usûli Fahri’l-İslâm el-Bezdevî* I-IV, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, “İcmâ”, *DİA*, TDV, İstanbul 1999.
- Ensârî, ‘Abdu’l-Alî Muhammed b. Nizâmuddîn, *Fevâihu’r-Rahamût bi Şerhi Musellemi’s-Subût fî Usûli’l-Fıkh* I-II, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1423/2002.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *el-Menhûl min Ta’lîkâti’l-Usûl*, Dimeşk 1390/1980.
- , *el-Mustasfâ min İlmi Usûli’l-Fıkh* I-IV, el-Câmi’atu’l-İslâmiyye, Medine 1413.
- Hudârî, eş-Şeyh Muhammed, *Usûlu’l-Fıkh*, Dâru’l-Hadîs, Kahire t.y..
- İbn Asâkir, Ebû’l-Kâsım ‘Alî b. El-Hasan b. Hibetullâh, *Tebyînu Kizbi’l-Müfterî fî mâ Nusibe ile’l-İmâm Ebi’l-Hasani’l-Eş‘arî*, Matba’atu’t-Tevfîk, Dimeşk 1347.
- İbn Cüzey, Ebû’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, *Takrîbu’l-Usûl ilâ İlmi’l-Usûl*, Medine 1423/2002.
- İbn Furek, Muhammed b. El-Hasan, *Makâlâtu’s-Şeyh Ebi’l-Hasani’l-Eş‘arî*, Mektebetu’s-Sakâfati’d-Dîniyye, Kahire 1425/2005.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. ‘Abdu’l-Halîm b. ‘Abdu’s-Selâm, *Telbîsu’l-Cehmiyye fî Te’sîsi Bide’ihimu’l-Kelâmiyye* I-X, Mecme’u’l-Melik Fehd li Tibâ’ati’l-Mushafi’s-Şerîf, Medine 1426.
- Kelvezânî, Mahfûz b. Ahmed b. El-Hasan Ebû’l-Hattâb, *et-Temhîd fî Usûli’l-Fıkh* I-IV, Dâru’l-Medenî, Cidde 1406/1985.
- Nemle, Abdülkerîm b. Alî b. Muhammed, *İthâfu Zevi’l-Basâir bi Şerhi Ravdati’n-Nâzir I-VIII*, Dâru’l-‘Âsime, Riyad 1417/1996.

- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. 'Umer b. El-Hüseyn, *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkh* I-VI, Müessesetu'r-Risâle, y.y. t.y..
- Sem'ânî, Mansûr b. Muhammed b. 'Abdu'l-Cebbâr, *Kavâtiu'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh* I-V, Mektebetu't-Tevbe, Riyad 1419.
- Sübki, Şeyhu'l-İslâm Alî b. Abdulkâfi, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc* I-III, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1416/1995.
- Sübki, Tâcuddîn Ebû Nasr Abdu'l-Vehhâb b. Alî b. Abdu'l-Kâfi, *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kubrâ* I-X, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabîyye, Kahire 1326/1918.
- Şa'bân, Zekiyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (Trc. Eden: İbrâhîm Kâfi Dönmez), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî, *el-Lümma' fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1416/1995.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdullâh, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh* I-VI, Dâru's-Safva, Kahire 1413/1996.
- Zuhaylî, Vehbe, *Usûlu'l-Fıkhî'l-İslâmî* I-II, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk 1406/1986.